

- Кондаков: Кондаков Н. И. Логический словарь. – М.: Наука, 1971. – 656с.
- Кронгауз: Кронгауз М. А. Семантика: Учебник для вузов. – М.: Российский гос. гуманит. ун-т, 2001. – 399 с.
- Невідомська: Невідомська Л. Про особливості висвітлення проблем мовної імпліцитності з логічного погляду // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2003. – Вип. 30. – С.3-9.
- Нефедова: Нефедова Л. А. Когнитивно-деятельностный аспект имплицитной коммуникации. – Челябинск: Челяб. гос. ун-т, 2001. – 151с.
- Никитин: Никитин М. В. Курс лингвистической семантики значения: – С.-Петербург: Научный центр проблем диалога, 1997. – 758 с.
- Селиванова: Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации: Монографическое пособие. К.: ЦУЛ Фитосоциоцентр, 2002. – 336 с.
- Штерн: Штерн І. Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики. Енциклопедичний словник для фахівців з теорет. гуманіст. дисциплін та гуманіст. інф-ки. – К.: АртЕк, 1998 – 336 с.

Lilia Newidomska. Konzept der Implikatur von Herbert Paul Grice und sprachwissenschaftliche Probleme der Implikation.

Im Beitrag werden die Basisgrundsätze der Implikaturtheorie des englischen Philosophen Herbert Paul Grice sowie die für linguistische Auffassungen wichtigen Kategorien der Implikation behandelt. Es wird die Wechselbeziehung der Begriffe «Implikatur», «Implikation» «Implizität» in ihrer sprachwissenschaftlichen Bedeutung erläutert.

Schlüsselwörter: H. P. Grice, konversationelle Implikaturen, Implizität, Implikation.

УДК 81.367.3

Леся Ленко (Тернопіль)

ПРОБЛЕМА СЕМАНТИЧНОГО ЕЛІПСИСУ В НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Проаналізовано різні підходи до висвітлення проблеми семантичного еліпсису в науковій літературі. Окреслено перспективи всебічного вивчення семантичного еліпсису в сучасній лінгвістиці.

Ключові слова: імпліцитність, семантичний еліпсис, речення.

Дослідження мови як функціональної системи виявляє, що в ній постійно співіснує експліцитний та імпліцитний способи вираження інформації. Інакше кажучи, експліцитний спосіб її передачі не вичерпує собою всіх аспектів лінгвального обміну інформацією. Потрібно наголосити, що імпліцитність не є чимось випадковим чи другорядним. Про важливість цього феномена свідчить і те, що проблеми прихованості привертали й привертають увагу багатьох лінгвістів. Українські вчені розглядають імпліцитність насамперед крізь призму: комунікації (Ф. Бацевич, О. Кагановська), дериватології, лексикології (Л. Невідомська), граматики (К. Городенська, Н. Гуйванюк, О. Старикова, Л. Байдак). У зарубіжному ж мовознавстві розгляд проблеми імпліцитності ґрунтується на семантико-граматичній (Т. Колосова, Є. Шендельс, Ю. Мартем'янов, К. Кожевникова, М. Нікітін, М. Федосюк) та прикладній домінантах (Ю. Пирогова).

Незважаючи на досить помітну зацікавленість мовознавців проблемами імпліцитності, сутність зазначеного феномена і на сьогодні залишається недостатньо розкритою, що значною мірою впливає на певну нечіткість лінгвістичного визначення цього поняття та деяку непослідовність уживання відповідного терміна. Це викликає труднощі, які виникають при з'ясуванні стосунку тих чи інших лінгвальних явищ, зокрема синтаксичних, до імпліцитності. Проблема прихованості пов'язана не тільки з мовознавством, вчені розглядають й інші її аспекти (логічний, філософський, психологічний). Проте, незважаючи на значне зацікавлення цим питанням, у сучасній науці все ще не існує єдиного розуміння імпліцитності, яку часто зближують з імплікацією. Останню визначають як «логічну операцію, що пов'язує два висловлення у складне висловлення (речення) за допомогою логічного зв'язку, якому в звичайній мові здебільшого відповідає сполучник «якщо... то» [Кондаков: 78]. Близькість певних ознак забезпечують можливість ототожнення понять «імплікація» та «імпліцитність». Але, на наш погляд, мають рацію ті мовознавці, які пропонують розмежувати значення обох згаданих термінів. Ми також дотримуємося такої думки, акцентуючи на тому, що «імплікація» – це перш за все поняття логіки. І хоча у лінгвістичних працях його зміст дещо змінюється, проте в ньому спостерігається виразна дотичність до трактування імплікації в логіці [Невідомська: 179].

Проблема імпліцитності часто виявляється тоді, коли виникає необхідність задумуватися над тим, що людина говорить, який смисл вона вкладає у свої слова, що саме хоче ними передати, на що натякає. Дуже часто якраз приховані змістові фрагменти, які бувають особливо важливими для спілкування, реципієнт повинен адекватно сприйняти. Отже, імпліцитне наявне лише у тих випадках, коли говорять одне, а мають на думці інше, коли можна витлумачити зі сказаного іще дещо інше: це інше і є імпліцитністю [Багдасарян: 8]. Вона пов'язана також із тим, що, незважаючи на багатство природної мови, комунікативне використання її ресурсів певним чином обмежують різні лінгвальні й позалінгвальні чинники, які більшою чи меншою мірою впливають на імпліцитне вираження інформації у всіх сферах спілкування, починаючи від повсякденного життя і закінчуючи наукою.

Багато вчених указують на поширеність різних компресованих конструкцій у сучасній українській мові. Компресія як засіб досягнення стислості висловлення є одним із аспектів вираження закону мовної економії, зумовленого характером людського спілкування, адже мовці часто прагнуть заощаджувати власні комунікативні зусилля та час. Крім того, для мови характерним є комплементарне поєднання одиниць, які на перший погляд можуть здаватися антагоністичними, проте саме їх взаємозв'язок і забезпечує досягнення комунікативної адекватності. Тому можна стверджувати, що компресія та декомпресія, співіснуючи та доповнюючи одна одну, в своїй єдності є необхідними умовами гармонійного функціонування внутрішнього мовного механізму [Камінський: 109]. М. Нікітін зазначає, що «компресію від інших джерел імпліцитних значень відрізняє редуція саме форми вираження думки за певними правилами, і ці правила дозволяють відновити редуковані елементи повної форми, а з ними смисл, який припадає на їх частку» [цит. за Невідомська: 179].

До мовних явищ, що репрезентують компресію, належить еліпсис. Сучасні мовознавці по-різному розв'язують питання, що стосуються його імпліцитної природи. Здебільшого вказаний термін позначає «пропуск у мові чи тексті мовної одиниці, яку мають на увазі, структурну «неповноту» синтаксичної конструкції» [Языкознание: 592]. Саме як засіб реалізації синтаксичної компресії трактує його Л. Байдак, яка вважає еліпсисом конструкції, у структурі яких опущено один (або кілька) елементів, і які можуть бути «відновлені» синтаг-

матично та (або) парадигматично. Однак потреба у такому «відновленні», зумовлена лише суто дослідницькою метою [Байдак: 1]. Н. Некрасова зауважує, що британські та американські мовознавці використовують означення «неповне» та «еліптичне» речення як синонімічні [Некрасова: 102]. М. Свон, зокрема, вживає термін еліпсис для позначення елімінації компонентів «з метою уникнути повторів або у тих випадках, коли саме значення зрозуміле без цих компонентів» [Swan: 102]. Англійські лексикографи тлумачать значення цього термінослowa як «пропуск слів» [OEM: 163].

Т. Колосова пропонує розрізнити два види еліпсиса: граматичний і семантичний [Колосова: 40]. Такого розмежування дотримуються також С. Нікітіна, К. Крушельницька, Т. Юліна та ін., а, на думку Н. Арутюнової, терміносполучення «семантичний еліпсис» стало вже звичним. Незважаючи на це, його використання вимагає певних додаткових пояснень, важливих для розуміння стосунку згаданих різновидів еліпсиса до імпліцитності.

Мета нашого дослідження полягає в тому, щоб розкрити поняття семантичного еліпсиса, поширене у сучасних лінгвістичних працях, що дасть змогу з'ясувати стосунок відповідного явища до імпліцитності у сфері синтаксису.

Терміном «еліпсис» мовознавці окреслюють достатньо відмінні синтаксичні факти, тому деякі дослідники просто намагаються уникати його або пропонують уточнення, спрямовані на те, щоб термінологічно розмежувати певні види еліпсиса. Як уже згадувалось, у науковій літературі помітною є тенденція розрізнити граматичний та семантичний еліпсис. Найчастіше про граматичний еліпсис йдеться тоді, коли пропуск слів чи словесних ланок у складі синтаксичної одиниці викликає відповідні формальні зрушення, помітні на рівні її поверхневої структури. Тому визначальну рису граматичного еліпсиса вбачають передовсім у неповноті плану вираження синтаксичних величин, яка виявляється порівняно з їх формально повними відповідниками, наприклад:

– *Ви куди?* – *запитує велосипедистка* [Слапчук: 99].

Наведене висловлення є достатньо зрозумілим і поза контекстом, хоча точно відновити опущену в цьому випадку лексему важко. У цій і подібних еліптичних структурах можна домислювати відповідну дієслівну форму, у семантичній структурі якби неявний компонент руху:

Ви куди [йдете, біжите, прямуєте, поспішаєте...]? На прихованість у цій позиції саме такого складника вказує прислівник *куди*, який реалізовує валентність, характерну для дієслів, що позначають рух.

Натомість термін «семантичний еліпсис» здебільшого застосовують тоді, коли простежується змістова неповнота синтаксичних одиниць при достатності їх формальної будови. Варто зауважити, що цей тип еліпсиса пов'язують передовсім із компресією повідомлення. Загалом зазначене поняття охоплює і синтаксичні словосполучення і реченнєві структури. Як зауважують деякі російські мовознавці, семантичний еліпсис можна вбачати у сполуках, яким відповідають українські конструкції на зразок «*сидіти за книгами*», «*мазь від веснянок*». Їх розгорнутим варіантом виступають словосполучення «*сидіти за читанням книг*», «*мазь, яка виводить веснянки*» [Колосова: 43]. Т. Юліна вважає семантичним еліпсисом формально не виражені семантичні компоненти поверхневої структури речення, що як імпліцитні елементи усвідомлюються реципієнтом і можуть бути встановлені за допомогою певних трансформацій [Юліна: 233]. Дослідниця наголошує, що виникнення структур із таким еліпсисом значною мірою пов'язане зі специфікою сучасної художньої мови.

Необхідно зазначити, що мовознавці по-різному виявляють зв'язок між еліпсисом та імпліцитністю. Так, Є. Шендельс дотримується думки, що еліпсис «до імпліцитності не належить». Оскільки дослідниця трактує термін «імпліцитний» як «прихований», «той, що мають на увазі», а не «скорочений», «редукований» [Шендельс: 109], то її висновок про стосунок до імпліцитності поширюється, мабуть, на граматичний еліпсис. К. Кожевнікова розрізняє два види імпліцитності, один із яких ґрунтується на логічних, а інший на контекстуальних зв'язках, однак відповідні поняття еліпсиса вона не розмежовує [Колосова: 40]. Відмінність поглядів на висвітлювану проблему можна простежити в працях О. Старикової. В одній із публікацій вона визначає імпліцитність як категорію, невіддільну від еліпсиса [Колосова: 40], а згодом указує на важливість «відокремлення імпліцитних структур від еліпсиса» [Старикова: 9].

Н. Паніна також дотримується думки, що в російській мові словосполучення «*мазь от веснушек*» не є імпліцитним, оскільки тут немає економії засобів вираження, у ньому достатньо цих засобів для того,

щоб усі могли однозначно зрозуміти, яке призначення цієї мазі (мазь, избавляющая от веснушек) [Панина: 49].

Мовознавче визначення еліпсиса перетинається з розумінням імпліцитності, яку також трактують по-різному. Так, семантика лексеми «implicitness» на сторінках англо-російського словника розкрита за допомогою ряду відповідників: «имплицитность (укр. імпліцитність)», «неясность (неясність)», «неявность (неявність)», «косвенность (опосередкованість)» [APC]. Новий англо-український словник за редакцією М. Балла не містить реєстрового слова «implicitness», однак тут наявна атрибутивна форма «implicit», перекладена як «той, що мається на увазі; не висловлений прямо (чітко); прихований» [Балли: 264]. І хоча саме від неї в англійській мові утворений суфіксальний іменник «implicitness», його не фіксує тлумачний словник, опублікований у США в 2003 р.

Важливо наголосити на тому, що формальні пропуски, до яких найчастіше застосовують поняття «граматичний еліпсис», традиційно розглядають як відновлювальні на базі відповідного контексту чи ситуації. Однак Т. Колосова аналізує синтаксичні величини іншого характеру, зокрема складні речення асиметричної структури, в яких спостерігається невідповідність між їх планом вираження та планом змісту. Так, дослідниця описує синтаксичні одиниці, складні з погляду їх структурного членування, які в логіко-семантичній площині відповідають аналогічним простим, монопредикативним структурам. Її увагу привертають також різні складні речення, у яких окремі логіко-семантичні ланки залишаються не вираженими за допомогою формальних засобів мови. При цьому вербалізовані компоненти висловлення, що ніби вбирають у себе семантику невербалізованих, дають змогу домислити такі семантичні пропуски. Незважаючи на те, що Т. Колосова розрізняє два види еліпсиса, вона вважає, що термін «семантичний еліпсис» не дуже вдалий, оскільки він може наштовхнути на думку про зниження інформативності висловлення. Як зазначає ця дослідниця, у випадку аналізованої асиметричності йдеться про явище варіантності двох семантично тотожних висловлень, в одному з яких окремі елементи плану змісту виражені імпліцитно [Колосова: 46].

Визначаючи слушність цього зауваження і спираючись на висвітлення розуміння семантичного еліпсису в сучасному синтаксисі, ми розглядаємо його як лінгвальне явище, що репрезентує імпліцитність.

Причому надаємо перевагу другому з відповідних термінів, а тому, досліджуючи асиметричні складні речення в українській мові, будемо послідовно кваліфікувати їх як імпліцитні. До них, наприклад належать складнопідрядні речення на зразок:

(1) *Якщо вчора падав сніг, то мені тепер іти здаватися в міліцію?* — примирливо, ніби вибачаючись мовив І. (В. Слапчук). Перш за все зазначимо, що зміст наведеного речення загалом є зрозумілим, його вербалізацію не супроводжують жодні формальні зрушення на рівні його поверхневої структури, чого не можна сказати про логіко-семантичні відношення. Відомо, що сполучник умови *якщо...то* в складнопідрядних реченнях виражає умовно-наслідкові відношення між предикативними частинами. Поверхнева структура цього висловлення втілює модель Якщо А, то С. Однак, між подією, яку позначає компонент А (*вчора падав сніг*), і подією, позначеною компонентом С (*мені тепер іти здаватися в міліцію*), відношень зумовленості немає. У ньому можна домислити невербалізовану семантичну ланку В [*то це не означає*]. При встановленні семантичних відношень між предикативними компонентами А і С не можна не зважати на цей неексплікований компонент. Отже, семантично адекватним варіантом наведеної двокомпонентної синтаксичної структури, є чотирикомпонентна складна конструкція, яка реалізує модель Але якщо А, то В [*зважте, знайте*], що С [*це означає*], що D: Якщо вчора падав сніг, то [*зауважте, знайте*], що [*це означає*], що мені тепер іти здаватися в міліцію (1а).

Отже, умовно-наслідкові відношення ми простежуємо не між компонентами А і С, а між компонентом А, з одного боку, та складною структурою, що містить експліцитну й імпліцитну частини. Семантична тотожність висловлення (1) з його розгорнутим варіантом (1а) у носіїв української мови не викликає сумнівів. Відмінність полягає в тому, що у випадку 1а експліковані всі елементи плану змісту, а в семантично елімінованому модальні компоненти виражені імпліцитно.

Важливо вказати на те, що швейцарський мовознавець Ш. Баллі застосовував терміноозначення «імпліцитний» до різних мовних фактів і явищ, як-от: «імпліцитні форми висловлення» [Баллі: 48], «імпліцитна актуалізація членів речення» [Баллі: 94] та ін. Він досить широко трактує зазначену ознаку, однак не подає визначення імпліцитності, залишаючи питання лінгвістичної дефініції цього поняття відкритим. Вчені, які ґрунтовно досліджують різні аспекти мовного вираження

прихованої інформації, стверджують, що вживання імпліцитних конструкцій є особливо помітним у художній літературі та усному мовленні.

Завершуючи розгляд питань, що стосуються висвітлення проблем семантичного еліпсиса в науковій літературі, зауважимо, що в мовознавстві значна їх частина потребує всебічного розкриття і спеціального вивчення. Як засвідчують відповідні словники, у сучасній лінгвістичній метамові термін еліпсис, здебільшого вживається для позначення пропусків, які спостерігаються у поверхневих синтаксичних структурах, а термінологічне уточнення «семантичний еліпсис» дає можливість зробити висновок, що в цьому випадку йдеться про певні явища синтаксичної імпліцитності. У сучасній комунікативній лінгвістиці саме поняття імпліцитності охоплює різні види безпосередньо не вербалізованої інформації, що супроводжує висловлення, і яку мовці осягають, виводять, спираючись на експліцитно виражену семантику. Варто наголосити на тому, що значна кількість синтаксичних величин із характерною для них асиметричністю поверхневої й глибинної структури простежується в усному мовленні та художніх текстах, які часто відтворюють якраз цю сферу спілкування.

ЛІТЕРАТУРА

- АРС: Англо-русский словарь (<http://online.multilex.ru/dictionaries/list/words/lang/4.Oer/dict/ENRU.soc>).
- Байдак: Байдак Л. І. Еліпсис як реалізація категорії «компресії» на синтаксичному рівні (http://rusnauka.com/2._SND_2007/Philologia/19157.doc.htm).
- Багдасарян: Багдасарян В. Х. Проблема імпліцитного (логіко-методологічний аналіз) / Отв. ред. Г. А. Геворкян. – Ер.: Изд-во АН АрмССР, 1983. – 138 с.
- Балла: Балла М. І. Новий англо-український словник – Понад 140000 слів та словосполучень – 3-є видання, випр. та доп. – К.: Чумацький Шлях, 2006. – 668 с.
- Балли: Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. – М., 1955. – 416 с.
- Камінський: Камінський Ю. І. Комплементарна єдність компресії та декомпресії в межах закону мовної економії. – Вісник СумДУ. Серія філологія, №1. – 2007. – Том 2. – С. 109 – 112.

- Колосова: Колосова Т. А. Русские сложные предложения асимметричной структуры. – Воронеж, 1980. – 365с.
- Кондаков: Кондаков Н. И. Логический словарь. – М., 1980.
- ЛЭС: Лингвистический энциклопедический словарь. – М., 1990.
- Невідомська: Невідомська Л. М. Проблема імпліцитності: термінознавчі зауваги / Наукові записки. Серія: Мовознавство. – Тернопіль: ТДПУ, 1999. – Вип. 2. – С. 171-184.
- Некрасова: Некрасова Н. А. Имплицитность разноуровневых синтаксических конструкций в русском и английском языках [Электронный ресурс]: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. – М.: РГБ, 2003.– 155с.
- Никитин: Никитин М. В. Основы лингвистической теории значения. – М., 1988. – 168 с.
- Панина: Панина Н. А. Имплицитность языкового выражения и ее типы // Значение и смысл речевых образований: Межвузовский тематический сборник. – Калинин, 1979.
- Слапчук: Слапчук В. Клітка для неба. Повісті. – К.: Факт, 2006. – 280с.
- Старикова: Старикова Е. Н. Проблемы имплицитной номинации в современном английском языке: Автореф. докт. дис. – Киев, 1976.
- Шендельс Е. И. Имплицитность в грамматике // Вопросы Романо-германской филологии: Синтаксическая семантика: Сборник научных трудов Московского гос. пед. ин-та имени Мориса Тореза. – М., 1977. – Вып. 112.
- Юлина: Юлина Т. Г. О стилистических функциях некоторых структур с семантическим эллипсисом в современном английском языке // Вопросы грамматики германских языков: Сборник научных трудов Московского гос. пед. ин-та иностр. яз. – М., 1979. – Вып. 138.
- Языкознание: Языкознание. Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – 2-е изд. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. – 685 с.
- OEM: The Oxford English Minidictionary. – USA: Oxford University Press, 2003. – 630 p.
- Swan: Swan M. Practical English Usage. – OUP, 1997.

Lesia Lepko. The problem of semantic ellipsis in the scientific literature.

This article deals with the language problem of semantic ellipsis in scientific literature. Outlined the perspectives of all-round studying of the semantic ellipsis in modern linguistics.

Key words: implicitness, semantic ellipsis, sentence.